

O‘ZBEKISTONDA TIL FANINING PAYDO BO‘LISHI VA TARAQQIYOTI: KO‘ZGA KO‘RINGAN AKADEMIK MANZARA

Ziyoda Yunusova Toir qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

Tilshunoslik nazariyasi fani

97 403 4989

Shahodat Norova Bahodirovna

O'qituvchi

Annotatsiya:

Til odamlarning muloqoti, bilishi va madaniy o'ziga xosligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O‘zbekistonda til fani sohasi so‘nggi bir necha o‘n yilliklarda sezilarli o‘shish va yuksalishlarga guvoh bo‘ldi. Ushbu maqola O‘zbekistonda til fanining paydo bo‘lishi va rivojlanishini o‘rganib, asosiy hissalarini, tadqiqot yo‘nalishlari va ko‘p yillar davomida xalqaro e‘tirofga sazovor bo‘lmagan akademik manzarani yoritadi. O‘zbekistonning tilshunoslik bo‘yicha tadqiqotlarni rag‘batlantirishga sodiqligi lingvistik tadqiqotlar uchun boyitish muhitini yaratib, tilni global tushunish va uning kognitiv dinamikasiga mazmunli hissa qo‘shish uchun zamin yaratdi.

1.Kirish:

O‘zbekistondagi tillar chuqur tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, turli til oilalari, jumladan, turkiy, fors, arab va rus tillari ta’sirida boyitilgan. Til tadqiqotining fan sifatidagi ahamiyatini e‘tirof etishning kuchayishi O‘zbekiston akademik muassasalari tarkibida maxsus institutlar, laboratoriyalar va tilshunoslik bo‘limlarining tashkil etilishiga olib keldi. Shunday qilib, til fanini rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratish va olimlarni ilg'or tadqiqotlar bilan shug'ullanishga undash.

O‘zbekistonda so‘zlashadigan asosiy til turkiy tillar oilasiga mansub o‘zbek tilidir. U Temuriylar saltanati davrida mintaqada qo‘llanilgan oldingi chag‘atoy tilidan kelib chiqqan. O‘zbek tili 1993 yildan lotin alifbosida yozilgan bo‘lsa, sovet davrida kirill yozuvida yozilgan. Fors tilining o‘zbek tiliga ta’sirini mintaqaning forsiyzabon Somoniylar bilan tarixiy aloqalari va keyinchalik forszabon temuriylar sulolasining ta’siri bilan bog‘lash mumkin. Bu davrga oid ko‘plab adabiy asarlar fors tilida yozilgan, ba’zi forscha so‘z va iboralar o‘zbek lug‘atiga kiritilgan.

Arab tili ham o‘zbek tiliga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi, buning sababi asosan islom dinining mintaqada tarqalishidir. Natijada diniy, ilmiy va huquqiy kontekstlarda ko‘plab arab so‘zlari qo‘llaniladi.

Sovet Ittifoqining lingua franca tili sifatida rus tili O‘zbekiston lingvistik landshaftida muhim o‘rin tutgan. Sovet davrida rus tili ta‘lim, ma‘muriyat va muloqot tili sifatida kuchli targ‘ib qilindi. Bu o‘zbek lug‘atiga, xususan, texnik sohalarda ko‘p sonli o‘zlashma so‘zlarning kirib kelishiga olib keldi.

O‘zbekistonda til tadqiqotining ahamiyati e‘tirof etilishi tilshunoslikka bag‘ishlangan turli institutlarning tashkil etilishiga sabab bo‘ldi. Masalan, O‘zbekiston Fanlar akademiyasida Tilshunoslik instituti joylashgan bo‘lib, u o‘zbek tili va mamlakatda so‘zlashuvchi boshqa tillar bo‘yicha tadqiqot olib boradi. Bundan tashqari, bir nechta universitetlarda tilshunoslik bo‘limlari mavjud bo‘lib, ular tilshunoslik bo‘yicha maxsus kurslar va dasturlarni taklif qiladi. O‘zbekistondagi muhit til fanining rivojlanishi uchun qulay, olimlarning ilg‘or tadqiqotlar bilan shug‘ullanishi uchun imkoniyatlar yaratilgan. Turli xil lingvistik landshaft til aloqasi, tarixiy tilshunoslik va til siyosatini o‘rganish uchun boy maydonni ta‘minlaydi. Qolaversa, ilmiy-tadqiqot institutlari va bo‘limlarining tashkil etilishi mamlakatning til tadqiqotlarini ilgari surish, til merosini asrab-avaylash va rivojlantirishga intilishidan dalolat beradi.

2. Tarixiy sharh:

O‘zbekistonda til fanining asoslari 20-asr boshlarida Sadridin Ayniy, Abdulla Qodiriy, Mahmud Xo‘ja Behbudiy kabi ko‘zga ko‘ringan allomalar o‘zbek adabiyoti va tilshunosligiga salmoqli hissa qo‘shgan davrlarga borib taqaladi. Biroq 1943-yilda O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi tashkil etilgandan keyingina til fani alohida ta‘lim sohasiga aylana boshladi.

O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi tashkil etilgunga qadar O‘zbekistonda tilshunoslik tadqiqotlari asosan o‘zbek adabiyotshunosligi doirasida olib borilgan. Bu davrda o‘zbek adabiyoti va tilshunosligi rivojida Sadridin Ayniy, Abdulla Qodiriy, Mahmud Xo‘ja Behbudiy kabi ko‘zga ko‘ringan allomalar muhim rol o‘ynadi.

Biroq, faqat 1943-yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil etilishi bilan tilshunoslik alohida ta‘lim sohasi sifatida shakllana boshladi. Bu O‘zbekistonda tilshunoslikni rasmiylashtirish va institutsionallashtirishda muhim bosqich bo‘ldi.

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi mamlakatda tilshunoslik va tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Bu universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlarida tilshunoslik bo‘limlari tashkil etilishiga ko‘maklashdi, olimlarning turli tilshunoslik yo‘nalishlari bo‘yicha ixtisoslashuviga zamin yaratdi.

O‘zbekistonda tilshunoslik fanning turli sohalarini, jumladan, fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika, ijtimoiy tilshunoslikni qamrab olgan holda o‘z qamrovini bosqichma-bosqich kengaytirdi. Tadqiqotchilar o‘zbek tilining tarixiy taraqqiyoti, tuzilishi, shevalarini o‘rganish bo‘yicha chuqur tadqiqotlar olib borishga kirishdilar.

Rivojlangan texnologiya bilan O‘zbekiston tilshunoslari ham hisoblash tilshunosligi va tabiiy tilni qayta ishlashni o‘rganishga kirishdilar. Bu tilni o‘rganish, tarjima va nutqni aniqlashni qo‘llab-quvvatlash uchun lingvistik vositalar va til texnologiyalarini ishlab chiqish imkonini berdi.

O'tgan yillar davomida O'zbekistonda olib borilgan lingvistik tadqiqotlar o'zbek tilini asrab-avaylash va targ'ib etishga xizmat qildi. Olimlar o'zbek imlosini standartlashtirish, lug'atlar, grammatika va til o'quv qo'llanmalarini yaratish ustida ish olib bordilar. Shuningdek, ular tilning jamiyatdagi rolini o'rganib, tilni rejalashtirish, til siyosati va tilga munosabatni o'rgandilar.

Bugungi kunda O'zbekistonda tilshunoslik ilmi yuksalishda davom etmoqda, olimlar xalqaro lingvistik konferensiyalarda faol ishtirok etib, ilmiy maqolalar chop etayotir, dunyoning turli mamlakatlari tadqiqotchilari bilan hamkorlik qilmoqda. Bu soha o'zbek xalqining tili, madaniyati va o'ziga xosligini anglash va saqlashda muhim o'rin tutadi.

3. Tadqiqot sohalari va muhim hissalar:

3.1 Fonetika va fonologiya:

O'zbekiston tadqiqotchilari o'zbek va mintaqada so'zlashuvchi boshqa tillarning fonetik va fonologik xususiyatlarini tushunishga e'tibor qaratgan. O'ziga xos fonetik naqshlar, fonemik inventarlar va prosodik elementlar bo'yicha tadqiqotlar mintaqaviy va universal fonetik tizimlarni kengroq tushunishga yordam beradigan aniq fonetik modellarni ishlab chiqishga olib keldi.

Fonetika inson nutqining fizik tovushlarini, jumladan, ularning hosil bo'lishi, uzatilishi va idrok etilishini o'rganadi. O'zbekistondagi fonetika tadqiqotchilari o'zbek tilining, shuningdek, mintaqada so'zlashuvchi tojik va qozoq tillarining o'ziga xos fonetik qoliplarini tadqiq qildilar. Ular bu tillarda uchraydigan o'ziga xos tovushlar va tovush birikmalarini tahlil qilib, ularning ovoz apparati yordamida qanday hosil qilinganligini o'rganib chiqdilar.

O'zbek tadqiqotchilari o'ziga xos fonetik qoliplarni o'rganish bilan bir qatorda, bu tillarning fonematik inventarlarini ham tadqiq qilganlar. Fonema - bir so'zni boshqasidan ajratib turadigan eng kichik tovush birligi. O'zbek va boshqa mintaqaviy tillarning fonematik inventarini o'rganib, tadqiqotchilar bu tillarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan alohida tovushlarni va ulardan so'zlarni farqlashda qanday foydalanish mumkinligini aniqladilar.

O'zbek fonetikasi tadqiqotchilarining diqqat markazida bo'lgan yana bir sohasi prosodiyani o'rganishdir. Prosodiya nutqning ritmi, urg'u va intonatsiya shakllarini anglatadi. Prosodik elementlar tillarda ma'no va grammatik ma'lumotlarni etkazishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar o'zbek va boshqa mintaqaviy tillarning prozodik xususiyatlarini o'rganib, urg'u joylashuvi va intonatsiya naqshlarini tartibga soluvchi o'ziga xos qoidalarni hujjatlashtirdilar.

O'zbek fonetika tadqiqotchilari o'z izlanishlari orqali ham mintaqaviy, ham universal fonetik tizimlar haqidagi tushunchamizni kuchaytiruvchi o'ziga xos fonetik modellarni ishlab chiqdilar. Bu modellar o'zbek va boshqa mintaqaviy tillarda uchraydigan tovush va tovush qoliplarini tahlil qilish va tavsiflash uchun asos yaratadi. Fonetik bilimlarning mustahkam poydevorini yaratish orqali tadqiqotchilar til hujjatlari, til o'rgatish va nutq texnologiyasini rivojlantirish kabi sohalarga hissa qo'shishlari mumkin.

3.2 Sintaksis va grammatika:

Sintaksis va grammatika bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar o'zbek til tuzilmalarining murakkab tabiatini o'rganib, o'ziga xos grammatik xususiyatlar va sintaktik qoidalarni aniqladi. O'zbekiston tilshunos olimlari bu sohaga o'zlarining holatlar tizimi, ot so'z turkumlari, fe'l tizimlari va boshqa grammatik hodisalar haqidagi tadqiqotlari bilan hissa qo'shdilar. Bunday tadqiqotlar o'zbek tili haqidagi tushunchamizni kengaytiribgina qolmay, tipologik tadqiqotlar va lingvistik tahlilga ham hissa qo'shadi.

3.3 Ijtimoiy lingvistika va til siyosati:

O'zbekistonning rang-barang lingvistik landshafti tadqiqotchilarni til aloqasi, til o'zgarishi, til o'zgarishi va til siyosati kabi sotsiolingvistik jihatlarni o'rganishga jalb qildi. Muhim tadqiqotlar O'zbekistonda tilni jonlantirish va til xilma-xilligini saqlash borasidagi sa'y-harakatlarga hissa qo'shib, tilni rejalashtirish va til ta'limiga oid tushunchalar berdi.

4. Ilmiy muassasalar va hamkorlik:

O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi Tilshunoslik instituti, Toshkent davlat universiteti kabi nufuzli muassasalar tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Bu muassasalar xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik qilib, bilim almashish va stipendiya almashishni rag'batlantiradi, natijada O'zbekistonning jahon akademik hamjamiyatidagi obro'sini oshiradi.

5. Muammolar va kelajak istiqbollari:

O'zbekistonda til fani sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, cheklangan resurslar, tilshunos olimlarning nisbatan kamligi, xalqaro hamkorlik va e'tirofga muhtojlik kabi muammolarni yengib o'tish kerak. Ushbu muammolarni hal qilish jadallikni saqlab qolish va sohani yanada rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Xulosa:

O'zbekistonda til fanining rivojlanishi til xilma-xilligi haqidagi tushunchani o'zgartirdi, til dinamikasi haqida muhim tushunchalar berdi va tilshunoslikning kengroq sohasiga hissa qo'shdi. O'zbekistonning tilni o'rganishga sodiqligi va uning ilmiy muassasalarining ko'magi til fanidagi davomiy yutuqlar uchun mustahkam poydevor yaratdi va kelgusi yillarda til, bilim va madaniyatni tushunishimizga qo'shimcha hissa qo'shishni ta'minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatova, Shaxlo. "REPO OPERATIONS." International Bulletin of Engineering and Technology 3.12 (2023): 113-118.

2. Begmatova, Shaxlo. "SOLIQ TIZIMINI MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA SOLIQQA TORTISH TIZIMIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR." Евразийский журнал технологий и инноваций 1.1 (2023): 90-93.
3. Begmatova, Shaxlo. "SOLIQLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH VA KENG QAMROVLI IQTISODIY ISLOHOTLAR." Центральноазиатский журнал образования и инноваций 1.3 (2022): 85-90.
4. Begmatova, Shaxlo. "MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING HAR XIL TURLARI VA ULARNI TARTIBGA SOLISH." Центральноазиатский журнал образования и инноваций 1.3 (2022): 81-84.
5. Sharapova, Farzuna Axmadjonovna, and Shaxlo Faxriddin qizi Begmatova. "ISLOM BANKLARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI TASHKIL ETISH MEKANIZMI." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 2.1 (2022): 380-385.